

Nieuwsbrief
Jaargang
15

Nummer
46

juni 2023

NIEUWSBRIEF JOE ENGLISH, KUNSTSCHILDER

Beste kunstvrienden,

Vanaf deze 15de jaargang zetten wij het **levensverhaal van Elisa Goedemé** verder in de kijker. In dit nr. 46 reconstrueren wij haar muzikale opleiding in het Koninklijk muziekconservatorium van Peter Benoit en aan de Vlaamse Opera van Antwerpen. Kort na haar overlijden verschenen in 1926 tal van bijdragen over Elisa in kranten en tijdschriften. Heel recent konden wij een persknipsel verwerven met een in memoriam over haar als echtgenote van Joe English, moeder van Lieve en Raf en haar engagement in de Vlaamse Muziek.

"... Mevr. English is iemand die haar deel heeft gehad in de Vlaamsche Beweging. Talentvolle kunstziel als zij was ging hare liefde tot de Vlaamsche muziek. Zij was een der apostelen van het Vlaamsche lied. Benoit, Tinel, De Boeck, Van Hoof, Ryelandt, Mestdagh, enz., deed zij Vlaanderen door kennen. Hoeveel maal trad zij niet op in liederavonden? ... In de laatste dagen had zij nog aanvaard het lied "De Vlaamsche Bedevaart naar den IJzer "van Jef Van Hoof aan de Vlamingen van Brugge aan te leren. Als leidster van het koor "Vrouwenadel" bracht zij dit koor op een peil dat het met recht doorging als het sterkste koor van de stad ... De onvergetelijke Bach-avond, het stoute stuk, was een succes als alle voorgaande..."

Het is onze ambitie om haar levensverhaal zo nauwgezet mogelijk op te roepen. Zonder te vervallen in een hagiografie. Met empathie maar niet te veel. Geen dorre opsomming van gebeurtenissen en feiten. Maar een visie op de persoon in haar kunsthistorische context. Een bijdrage tot de actuele studies over de rol van de vrouw in de kunst. Dit thema mag u verwachten van nr. 46 tot 50. Veel leesgenot,

Piet De Baere & Co English

Colofon

Verantwoordelijke uitgever:
Joe English, Kunstschilder vzw
Vuldersreitje 2 - 8000 Brugge
www.joe-english-kunstschilder.be
e-mail: co.english2@gmail.com
BE03 1210 4055 6384

In dit nummer

Beste Kunstvriend p.1
Peter Benoit op logies .
In tijden van corona p.2
Levensverhaal van Elisa Goedemé,
Deel 3 haar Muzikale opleiding p.4

Peter Benoit op logies in Brugge in tijden van corona

Portret van Peter Benoit door Ed. De Jans (°Brugge 1855 + 1919) Brugs genre- en portretschilder van de Antwerpse school.

Daar stond hij! Eenzaam en te koop. Tijdens de eindejaarsdagen van 2021 in een etalage van de Langestraat in Brugge. Een borstbeeld van Peter Benoit op een hoge houten sokkel met zijn fiere hoofd uitkijkend naar de voorbijgangers, winkelende buren met mondkapjes, fietsers met een muziekinstrument op de rug, op weg naar de muziekschool… Robbe de verkoper bezorgde hem een blauw mondkapje en een rood Santa-Claushoedje, kerstsfeer dus**. Peter Benoit de Vlaamse componist en muziekpedagoog (1834-1901) *"Hij leerde zijn Volk zingen"* stond in de etalage!**

Julius Sabbe (1846-1910) beschreef lyrisch hoe graag Benoit naar Brugge kwam in de jaren 1880-1890. Samen wandelden zij door de straten naar de Grote Markt om te genieten van het beiaardspel op het Belfort ***"Dan mocht de beiaard spelen".*** Zij hoorden het de kinderen zingen op het einde van de Rubenscantate. Meer dan honderd jaar later stond zijn borstbeeld nu te koop in Brugge. Was dit misschien het beeld dat onverwacht werd verwijderd uit de Antwerpse Universiteit? Wij deden een bod en kochten het museumstuk in overleg met de directie van het Studiecentrum voor Vlaamse Muziek in Antwerpen.
Zo verbleef Benoit een tijdje op ons adres van Joe English,kunstschilder vzw, voor hij naar zijn stad van vele jaren muzikale activiteit terug reisde. Er was geen haast bij!

Dit borstbeeld van Peter Benoit is van beschilderd gips/ plaaster (H 70 x B 70 x D 36cm) en staat op een houten sokkel (H.112 x B 65 x D 65cm). Het beeld is rechtsonder gesigneerd: **Jules W.*** Op de sokkel staat aan de voorzijde bovenaan zijn naam geschilderd: ***Peter Benoit*** Daaronder de tekst: ***"Was trouw bezoeker van ons lokaal De Burgerkring, waar dan ook grootendeels zijn muzikale Kunstuitingen werden uitgevoerd".*** Het beeld en de sokkel moeten wat opgefrist worden wegens lichte verhuisschade, opgelopen tijdens zijn meer dan honderdjarig reis-traject door Vlaanderen.

Wij vonden info bij Amand De Lattin in: **Beroemde medeburgers**. **Het Antwerpse beelden patrimonium** (Lectura, Antwerpen, 1951 (2) p.156-157) dat *"De Burgerkring in het lokaal aan de Koningstraat een borstbeeld van Benoit bezat. Het werd vervaardigd door Jules Weyns en stond in de bestuurs-zaal van de vereniging in gezelschap van het borstbeeld van Burgemeester J.C. Van Put. Benoit was nauw met het leven van deze Kring vergroeid. Verschillende van zijn oratorio's werden er uitgevoerd. De Burgerkring bezat een eigen zang- en symfonie afdeling die onder leiding stond van Door Storms, de kapelmeester van de Sint Jacobskerk".*

*Jules Weyns (1849 -1930), bekend beeldhouwer in Antwerpen, Cogels Osylei en KMSKA

Het Borstbeeld hebben wij dus kunnen aankopen voor het Studiecentrum voor Vlaamse Muziek, vzw. Het bevindt zich vandaag in de Jan Van Rijswijcklaan 155, terug in Antwerpen. Met speciale dank aan Jan De Wilde, directeur.

In het vervolg van deze nieuwsbrief blijkt duidelijk waarom wij zo geïnteresseerd waren om dit beeld te verwerven. Elisa Goedemé studeerde in de jaren 1890 aan de Antwerpse Muziekacademie toen Benoit nog leefde. De familie Goedemé woonde toen in de Margravestraat, nr.6 dicht bij de Burgerkring in de Koningstraat, waar ook Vader Karel Goedemé optredens verzorgde. Vanaf 1901 zou de Bruggeling Joe English in dezelfde omgeving studeren aan de Academie voor Schone Kunsten. Hoe Elisa en Joe elkaar leerden kennen, wordt vervolgd in onze volgende nieuwsbrief.

Het levensverhaal van Elisa Goedemé (1876-1926)

Deel 3. Haar muzikale opleiding

1. Wel en wee in de familie Goedemé tussen 1891 en 1901

In nieuwsbrief nr. 40 (juni 2021) kon u kennis maken met het gezin Goedemé-De Bie in Antwerpen. In nieuwsbrief nr. 41(sept.2021) volgden wij Elisa en haar jongere zus Jette (Henriette) van het Volkse caféchantant 'De Volksvriend' op de Vischberg naar hun school bij de 'Soeurs de Notre Dame' aan de Amerikalei, vandaag het Sint Lievenscollege. De Goedemé's verhuisden in **1891** definitief naar de **Markgravestraat 6**. Vader Karel had de ligging van hun nieuwe woonhuis niet per toeval gekozen. De Markgravestraat ligt als verbindingsstraat in een burgerlijke wijk tussen de Sint-Jacobsmarkt en Kipdorp enerzijds en de Lange Nieuwstraat anderzijds. Een goedgekozen buurt in functie van zijn beroep en voor de toekomst van zijn gezin. Na uitbating van de Volksvriend werd hij *"facteur in bier"*. Hij bleef bekend als toneelspeler en kluchtzanger maar behoorde nu ook tot de kring van bedrijvige Antwerpse ondernemers. In 1905 werd hij bij zijn 50ste verjaardag dan ook uitgebreid gevierd in de lokalen van de Burgerkring in de Koningstraat. Daar werden ook de werken van Benoit in de orgelzaal voor het eerst uitgevoerd (zie hoger). In hetzelfde stadskwartier was de Vlaamse Muziekschool gevestigd aan de Sint-Jacobsmarkt. Daar zouden Elisa en Jette in de jaren 1890 hun muzikale opleiding voor piano en zang krijgen.

Marie De Bie in de armen
van Elisa, geflankeerd door zus Henriette

Voor Moeder Marie zal de zorg voor het gezin Goedemé geen eenvoudige opdracht geweest zijn. Alhoewel wij niet veel in detail over haar weten kunnen wij ons voorstellen dat 3 maal verhuizen tussen 1882 en 1891, plus de opvoeding van 6 opgroeiende kinderen (waarvan twee jong gestorven) en de bedrijvigheid van haar echtgenoot Karel geen eenvoudige opdracht waren. Wij beschikken wel over een ontroerende foto van haar in 1901 genomen op het einde van haar leven waar zij door haar dochters ondersteund wordt. De twee zussen Elisabeth (Elisa) en Hendrika (Jette) waren begaafde jonge vrouwen die menig mannenhart sneller zou doen kloppen…

2. Van Stedelijke muziekschool tot Koninklijk Vlaams Conservatorium.

Niet alleen sociaaleconomisch maar ook op cultureel gebied kende Antwerpen in de jaren 1890 een belangrijke expansie. Een van de polen van groei was de muziekschool van Peter Benoit (Harelbeke 1834-Antwerpen 1901). Voor de kunsthistorische context baseerden wij ons op de biografie door August Corbet *"Leven, werk en betekenis van Peter Benoit*"(1943).

Op 17 november 1867 werd Benoit directeur van de stedelijke muziekschool die hij omvormde tot "Vlaamsche Muziekschool van Antwerpen". Het succes was zo groot dat de school in 1886 verhuisde van de Blindenstraat naar de Sint Jacobsmarkt. Vanaf 1890 poogde men deze muziekschool te verheffen tot Koninklijk Conservatorium. Tijdens de algemene repetitie voor de Rubenscantate op zaterdag 22 juli 1897 in de concertzaal van de Dierentuin kwam de mededeling van de erkenning tot: *"**Koninklijk Vlaams Conservatorium**"*. Er volgde een Benoit-hulde met 1200 zangers en instrumenten, want de school van Benoit had een tweevoudige doelstelling. Naast de individuele vorming en opleiding wilde men ook via openbare concerten en uitvoeringen met koren en orkest op marktpleinen en in feestzalen het gewone volk bereiken. 'Zo wist Vlaanderen op het einde van de negentiende eeuw zijn grote overwinningen, zijn triomferende Voormannen te vieren'. In deze culturele wereld volgden Elisa en Jette tijdens de jaren 1890 tot 1900 hun muzikale opleiding.

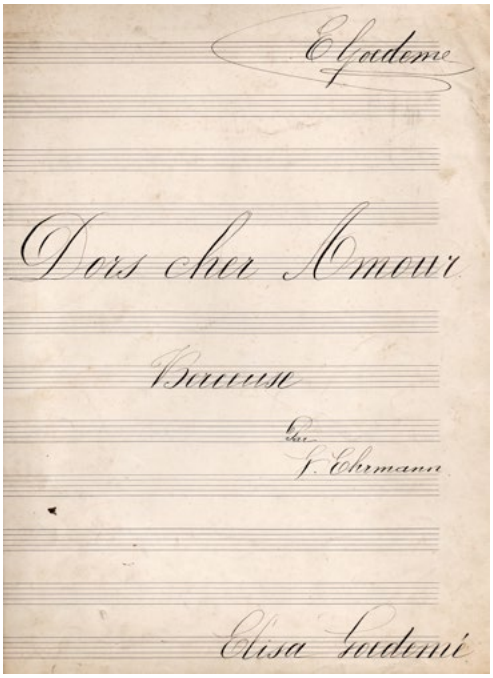
Lisa Levering - Henriette en Elisa Goedemé

Met zijn medewerkers *'werkte Benoit een omvattend plan uit tot organisatie van het Vlaamse muziekleven, zijn opvoedingsleer. Het **Schoolprogramma** is zijn meest oorspronkelijk werk'*. Uitgangspunt was de moedertaal en niet de officiële landstaal het Frans. Oude Volksliederen en de toepassing van het moederprincipe van Johann Pestalozzi (1746-1827) in het muziekonderwijs zijn de twee basiselementen. *'Benoit koppelde het sociale aan het nationale door het Vlaamse te verbinden met het volkse. Iedereen mag muzieklessen volgen en niet enkel de elite'.*

Het werd een succes: in 1888 had de Muziekschool 33 leraars, 7 repetitoren, 1200 leerlingen en 30 leergangen. Vanaf 1893 moesten de "openbare oefeningen" wegens plaatsgebrek doorgaan in de feestzaal van de Academie voor Beeldende Kunsten aan de Venusstraat.

Kunnen wij de **vernieuwingen** die Benoit bracht in het leerplan van de Muziekschool terugvinden tijdens de leerjaren van Elisa en Jette? Namelijk:

1 gemengd stelsel: zowel meisjes als jongens
2 gebruik van de muziekbibliotheek
3 nieuwe vakken als kunstfilosofie, fysiologie en psychologie der toonkunst
4 technische boekjes voor notenleer, muziekleer en zang
5 de zogenaamde "Aanwijzer" het programmaboekje voor leraar, leerling en de ouders.
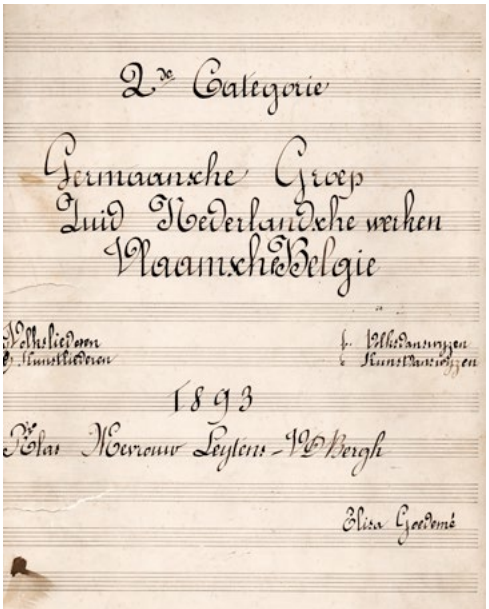

3. Muzikale vorming in de school van Benoit

Elisa en Jette bewaarden enkele "Aanwijzers" en muziekschriften uit de tijd van hun opleiding. De oudst bewaarde handgeschreven partituur dateert echter nog van in Elisa's secundaire school. Het is een eigenhandig geschreven pianopartituur uit 1891. Zij was 15 jaar en schreef op de voorpagina in haar sierlijk handschrift: ***"Dors cher Amour. Berceuse par G. Ehrmann"*** (gesigneerd***) Elisa Goedemé, Antwerpen 15 juli 1891***, 4 pagina's.

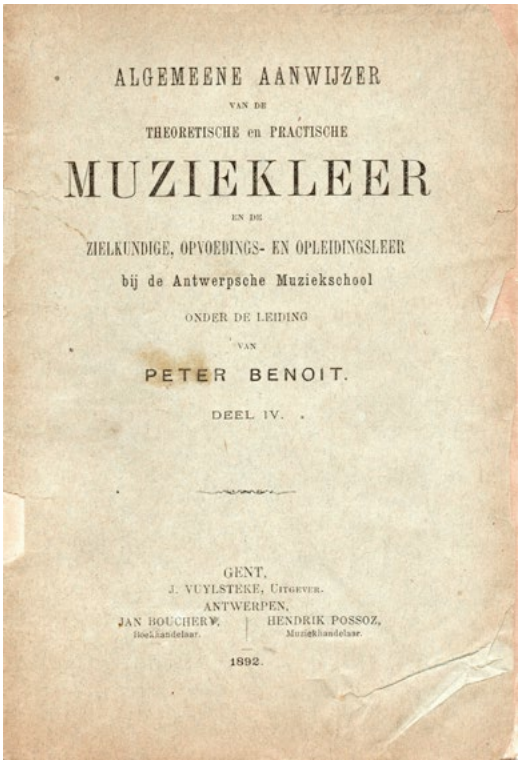
De pianopartituur staat op de 3de bladzijde.(illustratie op pagina 8) Het wiegelied staat in de maat van 6/8 in de tonaliteit van sol groot (voorteken fa kruis), met aanduiding allegretto (niet te snel en opgewekt) en p (piano). De inzet begint met een drieklank akkoord op sol-si-re en eindigt wat trager en zachter met eveneens een drieklank ter bevestiging. Typische salonmuziek. Een voorbeeld van wat burgermeisjes op school leerden voor later… Uit deze handgeschreven partituur blijkt wel dat Elisa een goede muzikale basis kreeg en talent had om verder muziek te studeren. Wij mogen aannemen dat zij in het schooljaar 1891-92 wilde overwegen of de muziek haar verder leven zou bepalen. Zij had immers ook tekentalent. Gesteund door haar vader besliste zij verder te gaan in de wereld van de muziek. Dus volgde zij vanaf het schooljaar 92-93 de lessen aan de muziekschool van Benoit in de klas van **Mevrouw Leytens-Van Den Bergh**. Een jaar later zou haar jongere zus Jette in haar spoor volgen.

Elisa bewaarde twee muziekschriften. Het eerste bevat 26 Nederlandse liederen. De voorpagina vermeldt in rechtopstaand Gotisch handschrift haar jaarprogramma: ***"2de Categorie/Germaansche Groep Zuid Nederlandsche werken Vlaamsch België/ a, Volksliederen - b, Kunstliederen- b, Volksdanswijzen- c, kunstdans-wijzen*** */ 1893/*25x 33cm, 24 pagina's op voorgedrukt muziekpapier van de firma Gustave Faes, musique et instruments, Rue aux lits, Anvers (25 x 33 cm). Van sommige liederen staat enkel de pianobegeleiding genoteerd: bvb. *"Van twee koningskinderen",* van andere zowel de zang als de pianobegeleiding: bvb. *"Mijn Vlaanderen heb ik hartelijk lief"* T. Coopman M. Antheunis. Het *"Beiaardlied"* (van Benoit uit de Rubenscantate) voor twee sopranen. De bundel wordt afgesloten met *"Waar Maas en Schelde Vloeien",* voor vrouwenstem (sol-sleutel) en mannenstem (fa-sleutel).

Ook uit het tweede muziekschrift blijkt duidelijk dat de moedertaal van het volkslied en het kunstlied het uitgangspunt was van het muziekonderwijs. De tweede muziekbundel heeft geen titelblad, werd niet gedateerd, heeft een langwerpig formaat (23,5 x 15 cm) en werd veel gebruikt. Het bevat 10 Duitstalige liederen en 3 Nederlandstalige met meestal enkel de tekst en één zangstem zoals *"Treue Liebe"* voor sopraan (blz.1-2) Volkslied uit het Thüringer Wald, met 3 strofen. Van J. Brahms noteerde Elisa enkel de sopraan partij met de verzen 1 tot 5 van het koraal uit het Motet op 74 nr. 2 *"O Heiland reiss die Himmel auf"*. Tenslotte werd later het "Vredelied" van Benoit toegevoegd, *"Vrede, Vrede hier en uit hoofd en hand*..." met pianobegeleiding. (p.30-31)

De pianopartituur uit 1901 en de twee liedbundels uit 1893 tonen aan dat het leren kopiëren van partituren en noteren van melodieën een belangrijk onderdeel was van de muzikale opleiding. Het vroeg ook heel wat tijd tijdens en buiten de muzieklessen. De taak van de muziek-kopiist was tot ver in de twintigste eeuw een vak apart ten dienste van muzikanten en componisten. Men beschikte toen nog niet over de hedendaagse technische hulpmiddelen. In het familiearchief worden meer dan 100 handgeschreven partituren bewaard die door Elisa tot in 1926 zouden gebruikt worden.

ALGEMEENE AANWIJZER
VAN DE
THEORETISCHE en PRACTISCHE
MUZIEKLEER
EN DE
ZIELKUNDIGE, OPVOEDINGS- EN OPLEIDINGSLEER
bij de Antwerpsche Muziekschool
ONDER DE LEIDING
VAN
PETER BENOIT.
DEEL IV.
GENT,
J. VUYLSTEKE, Uitgever.
ANTWERPEN,
JAN BOUCHERY, Boekhandelaar. | HENDRIK POSSOZ, Muziekhandelaar.
1892.

4. De "Aanwijzers"

De muziekmethode van de Antwerpse Muziekschool werd in vier gedrukte programmaboekjes vastgelegd. Drie van de vier boekjes bevinden zich in het familiearchief.

- Deel 1: *Algemene aanwijzer van de **theoretische en praktische muziekleer** bij de Antwerpse Muziekschool onder de leiding van Peter Benoit*. Gent, Vuylsteke uitgever. Antwerpen Jan Bouchery boekhandelaar/ Hendrik Possoz, muziekhandelaar, tweede herziene druk, 1889, 32 blz. Het handige pocketboekje werd gekaft met zowel de naam van Elisa als van Henriette daarop geschreven. Binnenin staat genoteerd*: "eerste klas bij **Mej. Val. Van Thillo** dinsdag donderdag en zaterdag ten 1 ure"*. Structureel omvat de muziekleer van Benoit 4 delen:

1 Bestanddelen der **toonkundige theorie:** de natuurkunde (geluid en tonen), de redekunde (schoonheid, beoordeling en geschiedenis), en het toonstelsel (of onderverdeling van de notenleer).
2 Splitsing (of onderverdeling) van de **toonstelselleer**
3 **Programma van het Lager Onderwijs** onderverdeeld in vier afdelingen, met aanduiding van de pagina's en de betreffende nummers in het *"Handboek van praktische voorbereidende muziekleer"*. In het totaal 337 nrs.
4 **Schriftelijke oefeningen** van beredeneerde voorbereidende muziekleer bij de verschillende onderdelen van het toonstelsel.

Opvallend is het taalgebruik van de Aanwijzers: nergens wordt er een Franstalige, Duitstalige of Italiaans-Latijnse term gebruikt. Alle begrippen uit de Muziekleer worden in het Nederlands geformuleerd. Dit was het werk van één van de vele medewerkers van Benoit, **Joseph Splichal** uit Turnhout, die deze Aanwijzer via de post in bruin inpakpapier als "Boekwerk" aan Karel Goedemé opstuurde. Het papier werd hergebruikt als beschermende kaftomslag voor het boekje. Binnen signeerde hij p.23 goedgekeurd met S.J. en datum **16-2-95** bij de oefeningen die Elisa en/of Henriette gemaakt hadden.

- Deel 2: *Aanwijzer over de **Harmonieleer** (Toonopvolging en samenvoeging)* ontbreekt in het familiearchief.

- Deel 3: betreft het **Klavieronderricht**. Jammer genoeg is het werkje in het archief onvolledig bewaard. Toch geeft het ons aan de hand van haar potloodaanduidingen een goed beeld van wat Elisa moest leren in haar opleiding tot pianiste. Zo weten wij dat zij oefeningen speelde uit de 2de en de 3de graad. In de 2de graad componisten als L. Köhler (opus 50), C. Czerny (op.636 en op. 299), S. Heller (op.119 en op. 47 1ste boek) en J. Leybach (op. 47).
In de 3de graad S. Heller (op. 46 1ste boek), C. Gürlitt (op. 85 2de boek, op. 87 2de boek), H. Bertini (op.32), L. Köhler (op. 150) en Ch. Mayer (op.61 de tremolo)

- Deel 4: betreft het **Zangonderricht** (16 blz.) In de Aanwijzer signeerde Joseph Splichal opnieuw met *"goedkeurend S.J.",* met datum **11 maart 1895** bij de oefeningen die Elisa gemaakt had. Namelijk de

"Werktuigelijke Vaardigheidsoefeningen" van Faure *"De Stem en de zang voor sopraan",* en volledig Winter's *"Zangschool*". Van de "vaardigheids en voordrachtstudiën" moest zij volledig het eerste boek van Corn. Gürlitt (op.56) oefenen.

5. Zangopleiding aan de Vlaamse Opera.

Na haar piano- en zangopleiding aan de Vlaamse Muziekschool van Peter Benoit zette Elisa haar zangstudies verder bij **Jef Judels** (Amsterdam 1871-Bosvoorde 1942) aan het Vlaams Lyrisch Toneel, dat in 1893 Vlaamse Opera werd. Judels was bijzonder bekend als Benoit-vertolker, met liederen van Mortelmans (1868-1952) en van moderne Franse componisten. Later zou hij directeur worden van de Vlaamse Opera

Elisa's zanglessen werden gestart op een bijzondere datum… de dag voor oudejaarsavond. In haar muziekschrift noteerde zij op pagina 1 ***"Methode voor zang. Lessen begonnen den 30 december 1900 bij den Heer J. Judels"***. Daarna volgen 8 zanglessen van p.2 tot p. 27. Elisa noteerde per les telkens de melodie (zonder de tekst) en de pianobegeleiding naar het handboek met vocalisen van Marco Bordogni (1788-1856). Hoelang Elisa deze lessen volgde is ons niet bekend. Een vluchtige potloodnotatie op de omslag van haar schrijfboek bracht ons op het spoor van populaire sopraan-aria's uit twee opera's van C. W. Von Gluck (1714-1787) die zij mocht instuderen. Namelijk 2 Franstalige aria's uit "Iphigénie en Tauride" bvb. p.95 uit Acte 3, Récit et air nr. 14 *"Je cède à vos désirs…*" En Franstalige en Duitstalige aria's uit "*Alceste",* bvb. p.68 uit Act 1 nr.15 *"Divinités du Styx"* / *"Ihr Götter ew'ger Nacht".*
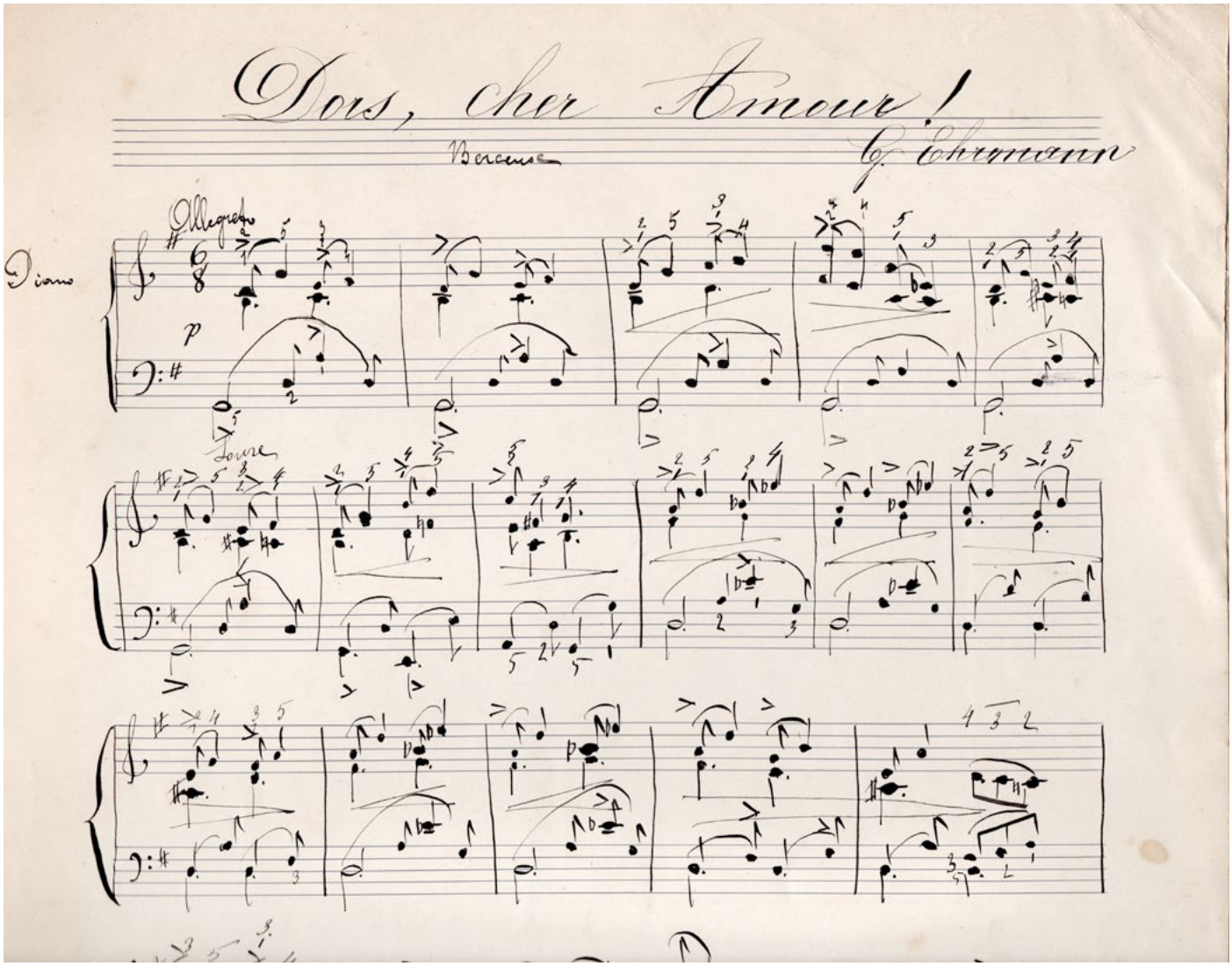

Portretkaart van Jef Judels, op de achterzijde opgedragen aan Elisa Goedemé en gesigneerd 14 november 1901

Tijdens deze zangopleiding bij Judels in 1903 kopieerde zij in een muziekschrift een twaalftal liederen (p.1 tot 47) met melodie en begeleiding. Het betreft 4 Duitstalige bvb. *"Hast du mich lieb?*" TM van Oskar Posa, 5 Franstalige bvb. *"Tu et Vous"* van M. Rimsky Korsakow. En 5 Nederlandstalige liederen waaronder *"Ouwemansklacht"* M. van Lod. Mortelmans en *"Klaar bloed en louter wonden*" met T. Guido Gezelle en M. Lod. de Vocht. Liederen die zij in de verdere loop van haar zangcarrière herhaaldelijk zou uitvoeren.

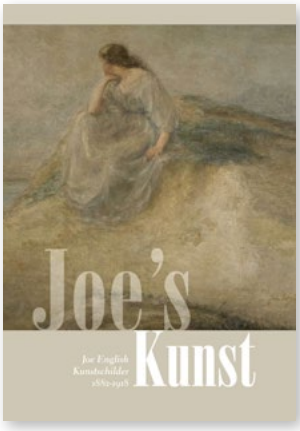
Peter Benoit overleed op 10 maart 1901, tijdens het eerste jaar dat Elisa aan de Vlaamse Opera studeerde. Het zal een belangrijke indruk op haar nagelaten hebben. Des te meer omdat haar moeder ook in dit jaar overleed. In de loop van haar leven als zangeres, pianiste en koorleidster zou zij steeds werken van Benoit vertolken. (zie Vlg. Nieuwsbrieven) Elisa's eerste ons bekende optreden als soliste en koorzanger was een concert met Gewijde Muziek van Benoit op **Goede Vrijdag 28 maart 1902**. Onder de leiding van Edward Keurvels (1859-1916) door het symfonisch orkest der Koninklijke Maatschappij van Dierkunde in Antwerpen. Elisa, toen 25 jaar werd op het programma vermeld als soliste (mezzo-soprano) en bij de alto's van het kleine koor. Welke gezangen toen uitgevoerd werden zijn ons nog niet bekend.

In het familiearchief bevinden zich ook een aantal gedrukte muziekboeken die door Elisa tijdens haar zangopleiding gebruikt werden. Zoals de reeks notenleerboekjes van Dannauser et Lemoine (1886) en de zangboekjes van Richard Hol (1885). De liederen van Schumann en Schubert zouden een bijzondere plaats innemen in het repertorium van Elisa. Wij hebben in deze Nieuwsbrief vooral aandacht voor haar handgeschreven partituren omdat dit ons onmiddellijk toegang gaf tot het persoonlijke leerproces van Elisa.

Piet De Baere

3de blad uit: Dors cher Amour. Berceuse par G. Ehrmann" (gesigneerd)
Elisa Goedemé, Antwerpen 15 juli 1891, 4 pagina's.

De ***'Joe's Kunst'***-catalogus is nog steeds beschikbaar aan 20€ per exemplaar, inclusief portkosten.
Bestelling door storting op: BE03 1210 4055 6384
met vermelding van de titel en bevestig uw adres aan
co.english2@gmail.com